

אורחות תפילה

שו"ת בענייני תפילה עם ראש הישיבה הרב יצחק בן שחר שליט"א

מבוא

מאמר זה נתחבר מתוך לימוד של המפרשים לברכות תפילת העמידה, אשר במהלכו הצגתי למו"ר ראש הישיבה הרב יצחק בן שחר שליט"א שאלות על פירושי המילים שבברכות תפילת שמונה עשרה, וכתבתי את הדברים לעצמי. לאחר שהצעתי את הדברים באזני חברי, נתבקשתי על ידי חברי הישיבה לפרסם את הדברים.

לקראת הפרסום עברתי שוב עם ראש הישיבה על הדברים, וחזרתי איתנו על תשובותיו בעל פה. במהלך החזרה, התחדשו דברים והובהרו. הוספתי ושאלתי עוד כמה שאלות כלליות על ענייני תפילה, והן מובאות לפני השאלות והתשובות על ברכות שמונה עשרה.

הרב לא עבר על הדברים מפאת חוסר הזמן, ועל כן התשובות הן על אחריותי בלבד. בהערות השתדלתי להפנות את הקורא למקורות נוספים שהסבירו באופן דומה לרב או אחרת, על מנת שיוכל הלומד לקבל תמונה מקיפה יותר.

שאלות כלליות

עצות לכוונה בתפילה

שאלה: איזו עצה יש למי שקשה לו להתכוון בתפילה לחיזוק הכוונה?

תשובה: שילמד את פירוש התפילה. לא צריך דווקא עם הרבה מפרשים, אבל ללמוד ברצינות עם חברותא. לא פחות ברצינות מאשר לימוד סוגיא בגמרא. ללמוד את פירושי המילים ואת רוח התפילה. לא רק את שמונה עשרה אלא את כל התפילה.¹

1. בהקשר זה ראה את הדברים הנפלאים שמובאים על הרב שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל בספר 'הליכות שלמה', (תפילה, פרק א): 'רבינו, אשר כל ימיו היתה עבודתו שבלב מתוך יגיעה והתאמצות יתירה לכיין מחשבתו בפירוש התיבות בכוונת הלב, והרבה לעורר על כך גם לאחרים בכל עת מצוא, ובמכתב למו"ל המחזור המפורש כתב: 'הנני מביע בזה תודתי עבור המחזורים וכו', ואף שכמה מעלות טובות יש בהם הנני מעריך ומוקיר מאד את פעלו הטוב והיפה בזה שהצליח לבאר בשפה ברורה וקצרה לזכות רבים שידעו ויבינו את אשר ידברו בתפילותיהם בכוונת הלב ויהי לרצון לפני אדון שומע תפלה'.
ונשאל פעם אם יש להסדיר הסליחות קודם אמירתן כדין תפילת המועדות, והשיב שבוודאי ראוי לכתחלה להסדירן, אך איני יכול לומר לך לעשות מה שאני בעצמי איני עושה, כי על אף חפצי אין הדבר עולה בידי. אולם, בשאר תפלות, לרבות פיוטים ויוצרות וכדו', הקפיד וזירז

בנוסף, יש להתפלל שיצליח לכוין. גם אם קשה לכוין בכל שמונה עשרה, הרי לא קשה לכוין בפסוק שאומרים לפני התפילה: 'ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהילתך' (תהלים נא, יז).

שאלה: פסוק זה אומרים רק לפני שמונה עשרה. איזו תפילה יש על הכוונה לפני תחילת התפילה?

תשובה: 'ואני תפילתי לך ה' עת רצון... ענני באמת ישעך' (תהלים סט, יד). מלבד שזה תפילה לקבלת התפילה, זה תפילה לכוונה בתפילה.

בקשות אישיות בתפילה

שאלה: כאשר מתפללים ומבקשים דבר מה, האם נכון וראוי לפרט את הדבר או שמא לבקש באופן כללי? למשל, נהג שמחפש רכב חדש, ורואה רכב מסוים שטוב בעיניו, האם ראוי להתפלל שיצליח לרכוש את הרכב המסוים הזה, או שיבקש שימצא את הרכב הטוב ביותר עבורו? הצד להסתפק הוא שאולי הדבר שאנחנו רוצים הוא לא באמת טוב לנו, שכן יתכן שה' יודע שהרכב המסוים הזה הוא לא טוב לו, ולכן נכון לבקש באופן כללי, ולא 'להכתיב' לה' מה לתת לנו. מאידך, אולי ראוי לפרט את הדבר, כי אנו חושבים שהדבר המסוים טוב לנו, וראוי לפרט בבקשה ולבקש את מה שנראה בעינינו שטוב לנו.

תשובה: עדיף לא לפרט משהו שעלול להיות לא טוב לנו, אלא לבקש באופן כללי. הקב"ה יענה לתפילה על הצד הטוב עבורנו. אם האדם מתעקש לבקש משהו מסוים, אז שיוסיף "אם זה טוב בעיניך", אבל עדיף לא להתעקש ולבקש דבר מסוים שעלול להיות לא טוב, אלא לבקש באופן כללי.²

גם אחרים על כך. ובתשובה להני"ל אף הוסיף שמשיב בשו"ת שער אפרים סי' יג שבדווקא חיברו הקדמונים פיוטיהם בלשון שאינה מובנת לכל, כדי שלא יבואו הגויים להתפלל בהם לעי"ז שלהם, כוונתו רק על נוסח הפיוטים עצמם, אבל אין חשש להדפיס ביאור ופירוש על הפיוטים, ואדרבה מצוה גדולה היא לפרשם ולבארם למען דעת מה שאומרים... ומדרכו היה לחדד את התלמידים בשאלות בביאורי התפלה, לעוררם לשים אל לבם לדעת פירושי הברכות והתפלות... וגם בתוך ביתו חינך שילמדו ביאור התפילה, ואף למד בעצמו עם בניו בילדותם, בהפסקה שבין קבלת שבת לתפלת ערבית את ביאורי המלים שבתפילה. ותקופה מסוימת אף קבע שיעור מיוחד מדי ליל שבת אחר הסעודה ללמוד לפני זוגתו הרבנית הצדקנית ע"ה ובני הבית באורי התפילה (וכמו כן זירז את בנות משפחתו המלמדות בבתי החינוך להעדיף ללמד באורי התפלה על פני שאר הלימודים במקצוע "יהדות" כי צורך גדול וחשוב הוא שידעו ויבינו את תפילתן). ואמר להם פעם במוקד לשונו: לאחר שמבינים תוכן ברכה אחת על בוריה, האם לא היה מן הראוי להקדיש לאמירתה לכל הפחות דקה אחת בלבד? וא"כ, לתשע עשרה ברכות לכל הפחות תשע עשרה דקות! ולמעשה, כמה הננו מקדישים לזה... וסיפר אחד מתלמידי רבנו שבהזדמנות מסוימת שאלהו: ילמדנו רבנו, אימתי נחשב בעיניו שעבר עליו היום כראוי? וענהו: יום שזכיתי לכוין בו בכל שלושת התפלות את פירוש המלות כהויותן ובשלימותן... וכן כשנשאל פעם איך יש לנהוג בכל מקום שכתבו הפוסקים בענין ספק ברכה "המברך לא הפסיד" או "אין מזניחין אותו" וכדו' ענה, שאע"פ שאין בזה גדר ברור נקוט מיהא האי כללא, שאם יש לו זמן לברך בנחת ובכוונה יכול לברך, אבל אם הוא ממהר וכדו' ולא יוכל לכוין כראוי, עדיף לסמוך על המקילים שלא לברך.

2. ראה בספר 'החפץ חיים על התפילה' עמוד 5, שגם כותב כדברי רבנו כאן. וכן הוא בעיון תפילה'

שאלה: אם כן, אין לדבר סוף, לכאורה, וגם בברכת השנים לא נבקש, כי אולי זה לא טוב לנו להיות משופעים בגשם ומזון?

תשובה: לכן מוסיפים בברכת השנים את המילה 'לטובה'.³ אכן, לא בכל דבר יש צורך להוסיף את המילה 'לטובה' ולא מצינו את המילה 'לטובה' בשאר ברכות, אלא שבברכת השנים יש חשיבות להדגיש, כפי שמדגישים גם בתפילת הגשם 'לברכה ולא לקללה' וכו'. וראה להלן בברכת השנים.

בקשות בזכות מעשינו הטובים

שאלה: האם יש מקום לבקש בתפילה בקשות בזכות דברים שעשינו, כמו שמצינו כמה פסוקים כגון דוד בספר תהלים "שמרה נפשי כי חסיד אני", וכן "זכרה אלוקי לי לטובה" מנחמיה, או שמא אין לבקש כן, אלא יש להתפלל רק למתנת חינם, וכפי שחז"ל אמרו שלא נקרא ספרו של נחמיה על שמו משום שאמר "זכרה אלוקי לי לטובה" (סנהדרין צג, ב)?

תשובה: אם מתכוון שבזכות מעשיו הטובים מגיע לו שה' ישמע תפילתו - אין לזה מקום, אבל אם מתכוון להזכיר את מעשיו הטובים ולא אומר שבזכות זה בהכרח מגיע לו - אולי יש לזה מקום. אמנם, נראה שגם זה לא טוב ממשמעות הגמרא בסנהדרין (צג, ב), שמבואר שנחמיה לא עשה טוב שהזכיר.⁴

שאלה: רואים מנוסח כל התפילה שהברכות הם בקשות על הכלל. האם ראוי לאדם לכוון בבקשות אלו בדגש על עצמו, למשל, שה' יתן לו אישית דעת, או שחובה להתכוון על כלל ישראל, ואם יזכה בעצמו והוא בתוכם - יזכה?

תשובה: צריך לכוון על הכלל. לא נכון שיחשוב בעיקר על עצמו. רואים שזה לא כוונת התפילה. התפילה היא על הכלל. (יש קצת מקום לומר שבתוך הכוונה על הכלל יש מדרגות כמה מהכלל כלולים אצלו בתפילתו. מי שבמדרגת הרב קוק אז תפילתו על הכלל כולו, ומי שבמדרגה נמוכה יותר באופן טבעי מכוון בעיקר על המעגלים הקרובים אליו יותר, כגון הקהילה והעיר. מכל מקום, יש לכל אחד לכוון על הכלל כולו וזה פשוט הנוסח).

לרבי יעקב צבי מקלנבורג, בעל 'הכתב והקבלה' בפירושו לברכת השנים, יצא לאור מחדש ע"י מוסד הרב קוק בההדרת הרב משה צוריאלי, תשע"ו, עיי"ש בעמ' קיא.

3. עיין לקמן בברכת השנים ובהערה שם.

4. יתכן שזה מחלוקת בין שתי הדעות שמובאות בגמ' שם, רב ירמיה בר אבא ורב יוסף, ע"ש. וראה עוד בברכות (י, ב): 'אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זמרא: כל התולה בזכות עצמו - תולין לו בזכות אחרים, וכל התולה בזכות אחרים - תולין לו בזכות עצמו. משה תלה בזכות אחרים, שנאמר: זכר לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך - תלו לו בזכות עצמו, שנאמר: ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית; חזקיהו תלה בזכות עצמו, דכתיב: זכר נא את אשר התהלכתי לפניך - תלו לו בזכות אחרים, שנאמר: וגנותי אל העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי'.

שאלות על סדר ברכות תפילת העמידה

אבות

שאלה: למה פותחים ואומרים שה' 'זוכר חסדי אבות', ומסיימים שאת הגאולה הוא מביא 'למען שמו באהבה', שמשמעו לכאורה שה' מביא את הגאולה לא בזכות האבות אלא למען שמו?

(ציינתי לרב שבטור כתוב שפירוש היחס בין שני ביטויים אלה הוא שאם תמה זכות אבות, על כל פנים הוא גואל אותנו למען שמו באהבה. וכן הוא באבודרהם⁵)

תשובה: נראה לפרש שאין סתירה בין הדברים. כל עניינם וכוונתם של האבות היתה להגדיל את שם ה' בעולם, לכן זה כלול במטרה של 'למען שמו'. בתוך המגמה הכללית של 'למען שמו באהבה' - פועלים האבות בחסדם. כעין זה, יש לציין שחז"ל השתמשו באותו ביטוי שהקב"ה גומל **חסדים** טובים, וכנגד זה האבות פועלים בחסדם, **חסדי** אבות. חסדי אבות זה לא רק החסדים של האבות אלא כל מעשיהם ומצוותיהם, מתוך מגמתם הכללית. זה בא להדגיש שהאבות מטיבים לכלל הבריאה, כהמשך ובהתאם לחסדיו של ה' לבריאה.

שאלה: מה הדגש בביטוי 'חסדים טובים'?

תשובה: שה' פועל חסדים אמתיים וטובים, וכל מה שהוא עושה עם הבריאה זה חסדים טובים, אפילו שלא תמיד נראה ככה לעינינו.⁶

שאלה: האם בסדר של הביטויים 'עוזר' ו'מושיע' ו'מגן' יש עלייה בהדרגה?

תשובה: לא בהכרח. כל אחד זה משהו אחר. 'עוזר' - עוזר באופן חיובי (בלי קשר לצרה), 'מושיע' - כשעם ישראל נמצא בצרה. 'מגן' - לצרה שלא תבוא.

אכן, ניתן לומר שיש פה עלייה מהפחות משמעותית ליותר משמעותית. 'עוזר' זה טוב וחשוב אבל זה לאדם שלא נמצא בצרה. 'מושיע' יותר משמעותית, כי זה למי שבצרה שיותר נצרך לעזרה וישועה. 'מגן' זה יותר משמעותית, כי ה' דואג שלא תבוא צרה כלל.⁷

5. ב'שפתי חיים' של הרב פרידלנדר, בפירושו על שמונה עשרה העיר ששתי בחינות אלו מתאימות לשתי דרכי הנהגת ה', שמבוארים בספרי הרמח"ל - הנהגת המשפט והנהגת היחוד. ובעיון תפילה (לבעל 'הכתב והקבלה') הסביר אחרת מהטור, וביאר שאף על פי שה' זוכר חסדי אבות, אין זה מספיק בשביל שיביא את הגאולה, אלא הוא מביא את הגאולה למען שמו. (כלומר, לפי הטור יתכן שה' יביא את הגאולה בזכות האבות, ואילו ממשמעות העיון תפילה הברכה באה לומר שהגאולה בודאי תהיה למען שמו ולא מספיקה זכות אבות).

6. לפירושים נוספים בעניין הדגש על הביטוי 'חסדים טובים' ראה בסידור 'עולת ראייה' על ברכת 'הגומל חסדים טובים לעמו ישראל'. וכן ראה בפירוש 'ברוך שאמר' לרבי ברוך הלוי אפשטיין, בעל ה'תורה תמימה', על ברכה זו (עמ' לא-לב).

7. ציינתי לרב שכעין דבריו שימגן יותר גדול מ'מושיע', יש באבן עזרא על הפסוק 'שומר ה' את כל אהביו' (תהלים, קמה, כ) וז"ל: 'שומר - אם באה צרה ליראיו - יושיעם, רק אהביו הוא ישמור אותם - לא תבוא להם רעה'.

שאלה: מדוע נחתמת הברכה בביטוי 'מגן אברהם' ולא ב'עוזר אברהם' או ב'מושיע אברהם'?

תשובה: יש לבאר שני טעמים לדבר:

א. על פי לישנא דקרא - 'אנכי מגן לך'.⁸

ב. זו המדרגה הכי משמעותית כפי שאמרנו לעיל. ('מושיע' יותר משמעותי מ'עוזר', שעניינו להוציא מצרה. ו'מגן' יותר משמעותי מ'מושיע', שעניינו הגנה שלא תבוא צרה כלל).

ברכת גבורות

שאלה: למה חוזרים ומזכירים בברכה זו שש פעמים שה' מחיה המתים? **מחיה מתים אתה** רב להושיע, מכלכל חיים בחסד, **מחיה מתים... ומקיים אמונתו לישני עפר**⁹... ומי דומה לך **מלך ממית ומחיה... ונאמן אתה להחיות מתים**, ברוך אתה ה' **מחיה המתים** (ציינתי לרב שמצאתי באבודרהם שמסביר למה ישנה חזרה שלוש פעמים:¹⁰ אחד כנגד מה שהאדם ישן ומפקיד נשמתו אצל הקב"ה, וה' מחזיר נשמות לפגרים מתים, אחד כנגד גשמים שלפי חז"ל גבורתם גדולה מתחיית מתים, ואחד כנגד תחיית המתים שלעתיד לבא).

תשובה: בפשטות כל פעם זה משהו אחר. בהתחלה זה כותרת ראשית - 'מחיה מתים אתה'. לאחר מכן מדגישים שחסדיו הם לחיים ולמתים - 'מכלכל חיים בחסד, מחיה מתים ברחמים', כאשר מודגש שמכלכל את החיים - בחסד, ומחיה את המתים - ברחמים רבים. משפט זה הוא מעין כותרת משנה להמשך, שבהמשך מתפרט: מה שאמרנו מכלכל חיים בחסד - 'סומך נופלים ורופא חולים ומתיר אסורים', וכן הוא מחיה מתים - 'ומקיים אמונתו לישני עפר'. לאחר מכן אומרים 'ומי דומה לך מלך ממית ומחיה', על מנת להדגיש שהוא מקיים את כל מעגלי החיים - ממית ומחיה. כאן משמעות 'מחיה' איננה רק תחיית המתים, אלא שהוא מחיה את הכל, וגם את המתים. לבסוף מסיימים כעין הפתיחה ונאמן אתה להחיות מתים, בהדגשה של ענין הנאמנות לכך.

שאלה: מה פירוש הביטוי 'רב להושיע' (ציינתי לרב את הפירוש שבסידור 'רינת ישראל' - 'רב יכולת להושיע')

תשובה: הביטוי 'רב להושיע' בא להדגיש שה' מרבה להושיע בכל הצדדים, בכמות ובאיכות. לכולם הוא מושיע, והישועה שלו היא גדולה, ישועה רבתי.

8. בראשית טו, א. וכן כתוב באבודרהם. והוסיף עוד פסוק: 'ועל שם שאמר משה בסוף ברכתו (דב' לג, כט): עם נושע בה' מגן עזרך'.

9. אמנם, בפירוש רש"י הירש כותב עוד שני פירושים לביטוי זה חוץ מהפירוש שהכוונה לתחיית המתים.

10. צריך ברור למה האבודרהם ספר את השניים הראשונים ואת החתימה ולא ספר את הנוספים - 'ומקיים אמונתו לישני עפר', 'מלך ממית ומחיה', 'ונאמן אתה להחיות מתים'.

שאלה: בספר התניא (איגרת התשובה פרק יא) כתב וז"ל:

'...תיכף ומיד שמבקש מחילה וסליחה מאתו יתברך (כרוב רחמיך מחה פשעי כבסני טהרני וכל עוונותי מחה וכו') בלי שום ספק וס"ס בעולם. וכמו שאנו מברכין בכל תפלת י"ח תיכף שמבקשים סלח לנו כו' ברוך אתה ה' חנון המרבה לסלוח, והרי ספק ברכות להקל משום חשש ברכה לבטלה, אלא אין כאן שום ספק כלל, מאחר שבקשנו 'סלח לנו מחל לנו'. ואילו לא היינו חוזרים וחוטאים - היינו נגאלין מיד, כמו שאנו מברכין 'בא"י גואל ישראל'.

עולה מדבריו שלשון הברכה בלשון הווה: 'מחיה', 'חנון המרבה לסלוח', 'גואל ישראל', מורים שהברכה מתקיימת בעת שמברכים. לאור זאת, כיצד יש להסביר את הלשון 'מחיה המתים'? לכאורה, כאן זה לא מתיישב, שהרי הוא לא מחיה המתים בכל זמן.

תשובה: הכוונה שהוא בר הכי להחיות מתים. מתי בפועל הוא יחיה את המתים? כשיהיה צורך. כמו שהיה צורך עם אליהו, אלישע, יחזקאל, וכן לעתיד לבא.

ברכת קדושה

שאלה: למה ברכת קדושה מגיעה אחרי ברכת מחיה המתים?

תשובה: בברכות הראשונות אנחנו משבחים את הקב"ה שהוא גומל חסדים ובעל גבורות, ועוד. בברכת קדושה אנו אומרים שמצד האמת הקב"ה קדוש ושמך קדוש. כלומר, אנו באים לומר בכך שהוא מעל ומעבר לכל השבחים שלנו.¹¹

הרב הוסיף בפירוש הברכה - 'אתה קדוש ושמך קדוש', הביטוי 'שמך קדוש' בא לומר שזה גלוי ומפורסם שהוא קדוש. ועוד, 'שמך קדוש' - כלומר, שהקדושה ייחודית לו. כמו ששמו של אדם מייחד אותו, שהוא נקרא כך ולא אחר. כך הוא בקדושה - אין קדוש כקדושתו של ה'. בהתאם לכך, 'וקדושים בכל יום יהללוך סלה'.

מי זה קדושים? - מלאכים או בני אדם קדושים.¹²

ברכת הדעת

שאלה: נוסח ספרד - "חנונו מאתך חכמה בינה ודעת" מה ההבדל בין 'חכמה' 'בינה' ו'דעת'?

תשובה: בפשוטו 'חכמה' - זה שמשגיגים את הדבר. 'בינה' - זה להבין דברים נוספים מדעתנו,¹³ ו'דעת' - אולי זה הכיוון לקראת העשייה, הכיוון לאפיקים

11. כעין זה כתבו בכוזרי מאמר ג, אות יט, ובספר עיון תפילה.
12. באבודרהם כתב: 'וקדושים בכל יום יהללוך סלה - אלו ישראל, שנאמר (ויקרא יט, ב): קדושים תהיו. וביעב"ץ כתב: 'מלאכים עם ישראל, שכולם נקראים קדושים'.
13. רש"י דברים א, יג: 'נבונים - מבינים דבר מתוך דבר. זו היא ששאל אריוס את רבי יוסי: מה בין חכמים לנבונים? חכם דומה לשולחני עשיר, כשמביאין לו דינרין לראות - רואה, וכשאין

מעשיים. כך נראה בפשטות, אבל אולי מילים אלו רומזות לעניינים מעולם הקבלה.¹⁴

שאלה: למה חותמים במילים 'חונן הדעת' דווקא (ולא בבינה או חכמה, למשל 'חונן החכמה')?

תשובה: אולי כי ה'דעת' בנויה על המילים הראשונות (חכמה ובינה). מבחינה זו, הדעת זו הרמה היותר גבוהה, הפסגה, לאחר השגת החכמה והבינה.

ואולי אין פירושה של המילה 'דעת' בחתימה, כמו המילה 'דעת' בהקשר שמובא לפני כן 'חכמה בינה ודעת'. שם הכוונה לסוג מסוים של השכלה שמתייחסת לחכמה הבסיסית שלומדים (לאפוקי מבינה ודעת, שהם שלבים נוספים כאמור לעיל). בחתימת הברכה הכוונה היא למושג יותר כללי. בסוף הברכה זה כולל את המושג הרחב של 'דעת', שכוללת את כל סוגי החכמה.

שאלה: מדוע בתחילת הברכה, אומרים "אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה", ולא מזכירים שם 'חכמה' שמוזכרת במשפט הבא (לנוסח ספרד: 'וחננו מאתך חכמה בינה ודעת')?¹⁵

תשובה: יתכן שאף בפתיחת הברכה המילה 'דעת' מתפרשת לא כמו באמצע הברכה, ששם המילה 'דעת' פירושה כיוונים מעשיים. בפתיחת הברכה הכוונה בדעת לכל החכמה וההבנה שבאה מלמעלה. לעומת המשך המשפט 'ומלמד לאנוש בינה' - שכוונתו ליכולת איך להשתמש בכח הבינה. (כמו מדריך לטייס איך לטוס), כך הקב"ה מדריך את האדם איך להשתמש בבינה.

שאלה: מה הדגש בביטוי 'חננו מאתך'?

תשובה: זו שאלה חשובה - הכוונה ל'דעת קדושים',¹⁶ וכפי שנאמר בישיבה "רוח חכמה ובינה".¹⁷ כלומר, חכמה מה', חכמה נקיה וטהורה.

שאלה: האם הכוונה דווקא לתורה ולא ללימודי חול (ראה בעיון תפילה, שמסביר שמהמילה 'מאתך' מוכח שהברכה מדברת דווקא על חכמה אלוקית של סתרי תורה ולא חכמה אחרת)?¹⁸

מביאין לו - יושב ותוהא. נבון דומה לשולחני תגר, כשמביאין לו מעות לראות - רואה, וכשאינן מביאין לו - הוא מחזר ומביא משלו.

14. בנוסח אשכנז הלשון הוא "דעה בינה והשכל". לפירוש המלים של נוסח אשכנז, ראה בפירוש הרש"ר הירש ובנפש שמשון על התפילה.

15. לנוסח אשכנז קשה עוד יותר, שכן לא מוזכרת בפתיחת הברכה שום מילה מהמשפט הבא שאומרים אחר כך "חננו מאתך דעה בינה והשכל", ולא מוזכר ברישא 'דעה' אלא 'דעת'.

16. עפ"י משלי ט, י; שם ל, ג.

17. ישעיהו יא, ב.

18. וז"ל: "חננו מאתך דעה וגוי' - דעה בינה והשכל שנוגעים בך... כלומר, שעל ידיהם נכיר גדלך ורוממותך, כגון להשיג עניינים אלוקיים הנשגבים מכל גוף ומקרי הגוף... הלימודים היקרים

תשובה: לא דווקא. התפילה שייכת גם לגבי חכמות חול, שתהיה מתוך קדושה, ותהיה מתוך קישור לקב"ה. לא כמו ידיעות של פרופסור, שמנותקות מהמקור האלוקי שלהם.

ברכת התשובה

שאלה: "השיבנו אבינו לתורתך וקרבתנו מלכנו לעבודתך - למה הנוסח הוא 'אבינו' ביחס ל-'תורתך' ו'מלכנו' ביחס ל-'עבודתך'?"

תשובה: כי התורה שייכת ליחס של אב ובנו, כיון שה' נתן לנו את תורתו מתוך אהבה. וכן כמו בן שרוצה להידמות לאביו, כך אנחנו על ידי התורה.¹⁹ לעומת זאת, עבודת המצוות מתאימה לבחינת עבד שעובד את המלך.²⁰

שאלה: למה ביחס לתורה אומרים 'השיבנו', וביחס לעבודה אומרים 'קרבתנו'?

תשובה: בעניין התורה מבקשים מה' שיחזיר אותנו למצב של יעשה ונשמע. לחממה של תורה. לא רק ללימוד תורה. בזה מדגישים את פעולת השמים. הקב"ה משיב אותנו לחממה של תורה. לעומת זאת, לגבי 'עבודתך' זה מעשינו. הקב"ה מקרב אותנו, והעבודה היא בידי האדם. (עין בפירוש הרב לביטוי 'הרוצה בתשובה' שמובא בברכת השיבה שופטינו כבראשונה).

ברכת סליחה

שאלה: למה ההקבלה היא 'אבינו' כלפי חטא וסליחה, ו'מלכנו' ביחס לפשע ומחילה?

תשובה: חטא זה פחות חמור מפשע. לכן אפשר לומר שפשע מפאת חומרתו זקוק למחילה משמעותית שלא יהיה עונש. וכעין המשמעות של מחילה של שטר חוב שזה מחילה גמורה. מבקשים שהמחילה תבטל את התוצאות הלא טובות שצפויות לבא. לעומת חטא שכלפיו לא זקוק האדם למחילה, אלא די לו בסליחה. יתרה מכך, חטא זה לא בהכרח מלשון עבירה, אלא מלשון חיסרון (כמו 'והייתי

הנוגעים בו יתברך, והוא העיון באלקות, דהיינו בסתרי יחודו יתברך ורוממותו ושלמותו... ואם לא תפרש כן מהו 'מאתך'?"

19. ראה בפירוש רש"י (דברים ו, ו): 'והיו הדברים האלה - ומהו האהבה? והיו הדברים האלה, שמתוך כך אתה מכיר בהקב"ה ומדבק בדרכיו'.

20. וכעין זה כתב באבודרהם בפירושו לשמונה עשרה: 'השיבנו אבינו לתורתך על שם (נחמיה ט, לד) ואבותינו לא עשו תורתך. אמרו רז"ל יאמר אבינו שנהיה חביבין לפניך כבן... וקרבתנו מלכנו לעבודתך - שהיא עבודת המצוות שחייב אדם לעבוד אותו כעבדים ולכך אמר מלכנו. ומצאנו המצוה שנקראת עבודה, שנאמר (דברים כה, מז): 'תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך', כלומר, שלא קיימת המצוות...'. וז"ל המשנה ברורה סימן קטו: 'כתוב בטור מה שתקנו לומר אבינו בברכת השיבנו ובסלח לנו משא"כ בשאר ברכות, ה"ט שאנו מזכירין לפניו שהאב חייב ללמד עם בנו ובסלח לנו משום דכתיב וישוב אל ד' וירחמהו ע"כ אנו מזכירין רחמי האב על הבן'.

אני ובני שלמה חטאים²¹). למשל, חוסר מצוות חיוביות. על חיסרון אנו מבקשים סליחה ודי בזה. לעומת זאת, פשע זה על עבירה על דבר ה', לכן אנו זקוקים למחילה כמו מחילה של שטר חוב.²²

ברכת גאולה

שאלה: למה מבקשים בברכת גאולה - 'מהרה', לעומת ברכות אחרות כמו רפואה וברכת השנים שלא מזכירים 'מהרה'? [נעוד ברכות שמזכירים 'מהרה' (לפי נוסח ספרד) הם: קיבוץ גלויות, ברכת המינים, בנין ירושלים, צמח דוד, רצה²³]

תשובה: ניתן לומר שעל ישועה של כלל ישראל שייך לבקש שתהיה מהרה. כאשר עם ישראל נמצא בצרה שנובעת מחטאים, וזה מצב ארעי שקשה לנו לסבול אותו - מבקשים שהמצב ישתנה מהר.

בברכת רפואה מדובר על חולה פרטי של זה ושל אחר שישנו בעם ישראל. לא מדובר על כלל. לכן לא מתאים לבקש 'מהרה'. סיבה נוספת שבברכת רפואה לא מבקשים 'מהרה' היא, שמכיון שמבקשים 'הושיענו ונושעה' ניתן לומר שאין צורך לבקש 'מהרה', כי זה כלול בביטוי 'הושיענו ונושעה'. בברכת השנים לא שייך לומר 'מהרה', כי מתפללים במפורש על פרק הזמן של השנה כולה שבו ירד גשם. מלבד זאת, לא מדובר על צרה, לא מדובר בתענית על הגשם שעם ישראל נמצא בצרה, אלא פשוט מבקשים שתהיה שנה גשומה.

בברכת גאולה שייך לומר 'מהרה', כאמור, משום שזו בקשה כללית על עם ישראל. אף שזה לא על הגאולה השלימה, כמבואר ברש"י (מגילה יז, ב), אלא גאולה על צרות שיש לעם ישראל (ולכן הברכה הזאת היא לפני רפואה, וברכת השנים... ברכות הגאולה השלימה הם בהמשך התפילה).²⁴ מכל מקום מדובר על גאולה של עם ישראל.

21. מלכים א א, כא.

22. פירושו של הרב קרוב קצת לפירושו של העיון תפילה מבחינת היחס בין סליחה למחילה, וז"ל: 'סליחה' אינה אלא הרחבת זמן, ומחילה על כל פנים יש בה גם עתה מחילה ומחיית עוון מעט'. ופירושו הרש"י הירש גם קרוב קצת להסבר זה, שמחילה היא יותר משמעותית מסליחה. וז"ל: 'סליחה היא הסליחה האישית, שהחטא לא ישבש את היחסים של האשם כלפי זה שאשם כנגדו. מחילה היא הסליחה העניינית. הוויתור על העונש הראוי לאשם'. המכנה המשותף לכל הפירושים שמחילה יש בה יותר משמעות של וויתור על העונש.

23. לאחר ששאלתי את הרב מצאתי בספר 'ליקוטי חבר', שהביא מרבו החתם סופר שאין צריך לבקש על הגאולה כי ה' כבר הבטיח לנו עליה ואין צריך לתפילתנו, אלא הבקשה שהיא תגיע **במהרה**, ולכן הקפיד לומר בברכת החודש הוא יגאל אותנו **בקרוב**, ובברכת המזון 'ישלח לנו את אליהו הנביא ויבשר לנו **במהרה** בשורות טובות'. ובספר תפילת דוד, האדר"ת העיר על דבריו, וז"ל: 'ולי ההדיוט נראה לומר כן מתחילה ישלח לנו מהרה את אלי הנביא' (את אליה הנביא ולא אליהו על פי הפסוק במלאכי). וכן כתב במסורת משה לגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל בביאורי תפילה עמוד קנ"ה-קנ"ו שיתכן שהתפילה בברכות אלו הוא שיגיע במהרה, וצ"ל שהחסידיים אכן הוסיפו את המילה מהרה בכמה ברכות. ואולי מתפללים על הגאולה אף שאין צורך, משום שה' אוהב את תפילתם של הצדיקים וזה מראה על האמונה והביטחון שלנו.

24. יש לציין שלא כל המפרשים הסכימו עם פירושו של רש"י, שפירש שהברכה היא על הצרות

שאלה: במשנה ברורה סימן קט"ו מביא את ההסבר לסדר התפילה מספר 'סדר היום', לגבי רפואה אחר גאולה הוא כותב: "רפואה אחר גאולה - שכל זמן שאדם בצער אינו עומד מעל חליו". קצת משמע מכך שבברכה זאת אנחנו מבקשים גם גאולה פרטית, ולא רק ישועה כללית.

תשובה: ניתן לומר שכוונת סדר היום היא שהאדם נמצא בתוך צער הכלל קשה לו להתרפא.

אולם, אפשר לומר גם שבאמת כלולה בברכת גאולה גם גאולה פרטית מצרות פרטיות. בכל אופן, ודאי שהעיקר זה תפילה על גאולת האומה. על כל פנים - גאולה של חלקים נרחבים מהאומה, על איזה צרה של היהודים באזור מסוים. בכלל צריך לדעת שהתפילה היא על האומה, על כלל ישראל. יש מקום גם להתייחס לצרת הפרט, אבל התפילה היא על הכלל. גם בברכת 'רפאונו' התפילה היא על הכלל. יש גלי רפואה על כלל ישראל, שלאחר מכן מתפרטים על ראובן ושמעון, אבל זה לא תפילה על ראובן ושמעון. לכן אומרים 'רפאו חולי עמו ישראל' - מתוך גלי הרפואה על כלל ישראל ישלח רפואה לראובן ושמעון.

הרב העיר: כעין השאלה מתי מזכירים 'מהרה', יש לשאול לגבי המילה 'שלימה', שאומרים בברכת תשובה, גאולה, ורפואה. הרב בנימין הרלינג הי"ד אמר על זה משהו, אבל אינני זוכר מה הוא אמר.²⁵

שבגלות ולא שייך לגאולת ישראל הגדולה והכללית. במפרשים מוצאים גם מי שפירשו שמשמעות לשון הברכה היא על גאולת ישראל, אלא שלא על השלב הסופי שבה. לשיטה זו, כיון שיש כמה שלבים בגאולה, לכן יש כמה ברכות על הגאולה, וברכת גאולה היא רק הראשונה. וז"ל השפת אמת (מסכת מגילה דף יז עמוד ב): 'מה ראו לומר גאולה בשביעית? פי' רש"י: אף על גב דהאי גאולה לאו גאולה דגלות היא כו' דהא ברכת קיבוץ כו' יש לכ"א ברכה לעצמה כו', וא"י מי הכריחו לזה דהלא כיון דקיבוץ גלות ובנין ירושלים וצמיחת ישועה מחלקינן בתלתא, א"כ י"ל דגאולה ג"כ מפורשת בפ"ע, וגם מלשון גואל ישראל דהוא לשון הוה על כל הצרות הבאות תמיד אינו מוכרח'.

וכן משמע דעת בעל התניא, שז"ל: '...תיכף ומיד שמבקש מחילה וסליחה מאתו יתי' (כרוב רחמיך מחה פשעי כבסני טהרני וכל עוונותי מחה וכו') בלי שום ספק וס"ס בעולם. וכמו שאנו מברכין בכל תפלת י"ח תיכף שמבקשים סלח לנו כו' ברוך אתה ה' חנון המרבה לסלוח, והרי ספק ברכות להקל משום חשש ברכה לבטלה אלא אין כאן שום ספק כלל מאחר שבקשנו סלח לנו מחל לנו. ואילו לא היינו חוזרים וחוטאים היינו נגאלין מיד כמו שאנו מברכין בא"י גואל ישראל'.

כן נראה לי גם בדעת הכוזרי שכתב על ברכה זאת (ספר הכוזרי מאמר ג, אות י"ט): 'יסומך אל התפלה הזאת תולדת הסליחה והאות שלה והיא הגאולה ממה שאנחנו בו, ומתחיל ראה נא בענינו וחוטם גואל ישראל'. משמע הגאולה שאנו עם ישראל נמצאים בה כעת, בזמן הגלות. יש לציין שבתרגום של הרב שילת קצת משמע דווקא כפירושו של רש"י שכתב 'הרווחה ממה שאנחנו בו'.

²⁵ חבל על דאבדין ולא משתכחין. יתכן שהיה לרב הרלינג הי"ד הסבר אחד שחורז את כל המקומות שכתוב שלימה. לא מצאתי מי מהמפרשים שיסביר הסבר כולל. מכל מקום להשלמת הדברים אביא כאן הסברים שמצאתי במפרשים לברכות מסוימות (אף שלא מסבירים את כל המקומות בהסבר אחד):

שאלה: מהו ההבדל בין כוונת הברכה 'גאל ישראל' לבין הברכה 'גואל ישראל'?

תשובה: הגמרא (פסחים קיז, ב) מסבירה למה הלשון בברכה זאת היא 'גואל ישראל' בלשון הווה, לעומת גאל ישראל שלפני שמונה עשרה שהיא בלשון עבר: 'אמר רבא: קריאת שמע והלל - גאל ישראל, דצלותא - גואל ישראל. מאי טעמא? דרחמי נינהו'. ופירש רשב"ם: 'דצלותא גואל ישראל - שאנו מתפללין על העתיד'. אולם, יש לומר שיגאל ישראל זה גם תואר, ולא רק פעולה. אמנם, הברכה 'גאל ישראל' מדברת על העבר, אבל הכוונה לא רק בעבר, אלא זה גם תואר לה', שהוא זה שגאל את ישראל וזה ענינו, 'תפקידו' - לגאול את ישראל בכל הזמנים. (כעין נגר, בנאי, וכן בענינו 'גאלי').

שאלה: למה לא לומר כפשוטו שמדובר רק על העבר, שגאל את ישראל.

תשובה: כך נראה מלשון הברכה, שלא אומרים 'שגאלת את ישראל', אלא גאל. משמע שמדובר על העבר, אבל עבר שהוא גם תואר מתמשך, וכן נראה גם מסברא.

רפאנו

שאלה: למה יש כפילות במילים 'רפאנו ונרפא'?

תשובה: זה בא לומר שהקב"ה שולח רפואה, אבל גם צריך כלי קיבול לקבל את הרפואה. הכוונה ב'כלי קיבול' היא שהאדם ירצה להתרפא, ויהיה מוכן לכך מבחינה גשמית ונפשית. כולל את המובן הפשוט - שהחולה ייקח את התרופות כמו שצריך.²⁶

תשובה שלימה - בספר ברוך שאמר הסביר שלא ניתן לבקש שה' יחזיר אותנו בתשובה, כי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים. עם כל זאת, 'הבא ליטהר - מסייעין אותנו ולאחר שאנו שבים בתשובה חלקית, ניתן לבקש שה' יחזיר אותנו בתשובה שלימה. אחר כך מצאתי שהוא כוון לאבודרהם בפירושו לברכה זאת. אגב, בעניין זה שדן הברוך שאמר בעניין תפילה על חזרה בתשובה, עיין במהרש"א ברכות דף י. במחלוקת בין רבי מאיר לאשתו ברוריא לגבי תפילה על ה'בריוני'. ועיי' עין איה שם. וכן באגרות משה חלק ד' סימן מ', שמתייחס למהרש"א שם. וכן עיין בעולת ראייה על המילים בסוף ברכות השחר 'ואל תשלט בנו יצר הרע', ועיין בבן יהודע מסכת תענית כג: ד"ה 'והא' ואכמ"ל בזה.

גאולה שלימה - בנוסח אשכנז לא אומרים מילים אלו, אבל בנוסחים אחרים אומרים. ראה שו"ת מים חיים לרב חיים דוד הלוי שכתב (שו"ת מים חיים חלק א סימן מה): 'ואין צורך להרבות במילים למה מבקשים גאולה - שלימה, שכן עינינו רואות בתקופתנו שזכינו ל"אתחלתא דגאולה", שעדיין בעיותינו קשות וצרותינו רבות, וגאולה שלימה היא צורך לאומי גדול...!'

רפואה שלימה - בעיון תפילה הסביר שכיון שתרופות שמרפאות גם מחלישות את כוחותינו הטובים, וזה בסוף מקצר את חייו של האדם, לכן מבקשים רפואה שלימה שלא ישאירו התרופות חלישות הגוף. ועיין לקמן בברכת רפואה מה שרבינו אמר על הביטוי רפואה שלימה. ²⁶ בחפץ חיים על סידור התפילה פירש את הכפילות 'רפאנו ה' ונרפא' כך: 'רפואת ה' אינה כרפואת האדם שיכולה להימשך זמן ארוך, אלא היא רפואה מיידית. לכן הדגש רפאנו ה' ואז נרפא מיד - רפואה שלימה'.

שאלה: לאחר שביקשנו 'רפאנו ונרפא', מה מתווסף בבקשה 'הושיענו ונושעני'?

תשובה: המקור נמצא בספר ירמיה, ויש לעיין שם.²⁷ בכל אופן, בהקשר של הביטוי בתפילה ניתן לומר שהושיענו זה המצב הנפשי לאחר החולי.²⁸ עוד ניתן לומר, שיש בביטוי זה בקשה למצוא את השורש של הבעיה מבחינה גופנית או את השורש של הבעיה מבחינה נפשית, מלבד הריפוי של הבעיה החיצונית.

בנוסף, יש לפרש שמבקשים שהרפואה לא תשוב ותופיע. הפירוש השלישי בעצם המשך לפירוש השני. אם נמצא את השורש של המחלה, אז המחלה לא תחזור.

שאלה: מה התוספת במילים 'והעלה רפואה שלימה לכל מכותינו', לאחר שכבר ביקשנו רפאנו ה'! (ומה הדגש בביטוי 'והעלה!').²⁹

תשובה: המילה 'והעלה' משמעו להצמיח משהו יש מאין, משהו חדש. זה מתייחס למצבים שהרפואה לא מצליחה לרפא, וה' שולח עצה או תרופה, שלא ידעו עליה, וגלי רפואה חדשים. פירוש זה מתאים להמשך הברכה - 'רפואה שלימה לכל מכותינו'. על ידי הצמיחה החדשה של הרפואה תהיה רפואה שלימה, ולא חלקית. ותהיה רפואה לכל מכותינו. כלומר, למכות שאי אפשר לרפא בלי סיוע מיוחד. הרב הוסיף והעיר: בסוף הברכה מדגישים שני דברים - ראשית, 'רופא נאמן', שזה בא לומר שהרפואה לא תהיה איזה תעתוע, וחלילה, המחלה תחזור לאחר חודשיים. שנית, 'ורחמן אתה' - שהרפואה תהיה ברחמים בצורה מתוקה. **הערה:** עיין להלן בברכת 'שמע קולנו' בביאור הדגש "רופא חולי עמו ישראל".

ברכת השנים

שאלה: 'השנה הזאת לטובה'. מה הדגש במילה 'לטובה'?

תשובה: כמו שאומרים בתפילת הגשם 'לברכה ולא לקללה' - יכול להיות שירדו גשמים, אבל זה לא לטובה, כגון, שזה יגרום לתאונות דרכים. כך בצמיחה - יתכן שתהיה צמיחה, אבל זה לא יהיה בעיתוי הנכון ואז יהיה ליקוי מסוים.³⁰

ובספר 'ברוך שאמר' הסביר שהדגש על רפואת ה' בא למעט - ולא של מלאך, משום שרפואת ה' היא רפואה עולמית. לכן אומרים רפאנו ה', ואז נרפא לעולם. וראה עוד בספר נפש שמשון על התפילה שהאריך בזה.

27. ירמיהו יז, יד.

28. צינתי לרב שכעין זה כתב הרש"ר הירש: 'רפואה היא החזרת האורגניזם, שנפרע או נעצר, לאיתנו. ישועה היא בעיקר נתינת יש חדש, רענן ואיתן'.

29. בעיון תפילה הסביר שהרישא "רפאנו..." זה בקשה על סדר טוב והנהגה שלא יבא לידי חולי. והסיפא, "והעלה..." זה בקשה כאשר חלה וצריך רפואה לחולי.

30. כעין דבריו כתב בפירושו של הרש"ר הירש על התפילה על המילים 'עלינו וילטובה': 'השנה יכולה להיות מבורכת, ואף על פי כן אינה מביאה לנו ברכה, ולא להיות לנו מבורכת. שדה אילן

מקבץ נדחי עמו ישראל

שאלה: מה המשמעות של שלשת השלבים שיש בברכה זאת? (א. תקע בשופר גדול לחרותנו. ב. ושא נס לקבץ גלויותנו. ג. וקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ).

תשובה: ביאור שלושת שלבי קיבוץ הגלויות:

א. 'תקע בשופר גדול לחרותנו' - זה הרוח של קיבוץ גלויות. עוד לפני פעולות מעשיות. רוח הציונות. (ציונות כזו, או רוח ציונית אחרת). ובדגש על שופר גדול, כפי שהדגיש הרב זצ"ל.³¹

ב. 'ושא נס לקבץ גלויותינו' - זו התחלת הפעולות המעשיות שקשורות לגאולה. למשל הקונגרס הציוני. (כאמור, כזו או אחרת).

ג. 'וקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ' - זו הקיבוץ בעצמו בדגש על 'יחד', ובדגש על 'מארבע כנפות הארץ'.

שאלת הרב אריה יוסף חי: אם כן, היום שכבר חזרנו לארץ, לשם מה צריך בקשות אלו?

תשובה: עדיין כחצי מעם ישראל בגלות. ועוד יש הרבה להתחזק על ה'וקבצנו יחד'.³²

השיבה שופטינו

שאלה: 'והסר ממנו יגון ואנחה' - למה אומרים זאת רק בברכת השיבה שופטינו ולא בברכות אחרות? למשל, 'רפאנו ה'... והסר ממנו יגון ואנחה' וכדומה.

תשובה: כשיש שופטים, ולא הולכים בדרך הנכונה זאת בעיה קשה שגורמת יגון ואנחה. כאשר הבעיה בצמרת של העם - זה גרוע יותר וגורם יגון ואנחה.

ושדה לבן יכולים לעשות פירות, ואף על פי כן לא תצמח מהם ברכה לאדם. כדברי חז"ל יכול להיות ש"הגפן תתן פריה - והיין ביוקר...'
ובעיון תפילה כתב בדגש אחר, וז"ל: 'לטובה - שפעת הברכה תהיה לטובה, לחזק את ידינו ולהיות פנויים ללימוד התורה ולעשות המצוות, אשר בהן נזכה לחיי עולם הבא. כי על הרוב שפעת הברכות הם סבות לעזיבת התורה ולעסוק בהבלי הזמן, כענין שנאמר 'וישמך ישורון ויבעט'.¹

31. כוונתו למה שמובא במועדי הראי"ה בפרק על ראש השנה, שמרן הרב קוק זצ"ל דיבר בבית כנסת 'חורבת רבי יהודה החסידי' בראש השנה שנת תרצ"ג, לאחר עליית הרשעים לשלטון בגרמניה, שיש אפשרות שהגאולה תבוא בהכרח ובאילוץ בעקבות צרות הגלות. זה שופר, אבל לא שופר גדול. אנו מבקשים שיתקע בשופר גדול לחרותנו. כלומר, על רוח גדולה שבאה בגדלות לכתחילה, ולא שבאה כתוצאה מצרות וייסורים.

32. בספר 'רוח חיים' לרב חיים מוואלז'ין (א, ב) כתב, וז"ל: 'וכל הכוונות והסודות שנתגלו על התפלה עד היום אינם כטיפה מים הגדול נגד הכוונה שהשיג הקטן מק"כ זקנים, וגם הגדול שבהם לא השיג רק כפי ערכו ושורש נשמתו, אבל באמת היא גבוהה יותר מבינת כל אדם, והיא קושרת עולם התחתון בעליון כמו הקרבן, ולא תשתנה ח"ו עד ביאת הגואל בב"א, כי אז לא יצטרכו לתפלת תקע בשופר והבן'.

שאלה: 'מלך אוהב צדקה ומשפט' - למה כאן יש לשון שה' אוהב צדקה ומשפט יותר משאר ברכות. (למשל, לא אומרים מלך אוהב לגאול ישראל)?

תשובה: כשיש גורם אנושי שגם מעורב לא אומרים שה' הוא עושה, אלא ה' אוהב את הצדק ומשפט. וכן אומרים "הרוצה בתשובה". כיון שבתשובה מעורב גם גורם אנושי.³³

ברכת המינים

נוסח הברכה: הרב אמר לי שהוא אומר 'למשומדים אל תהי תקוה' במקום 'ולמלשינים'.³⁴

³³ ראה בהערה (25) לעיל בעניין ברכת גואל ישראל, שהאבודרהם ויברוך שאמר' הסבירו באופן דומה את הלשון 'בתשובה שלימה לפניך', שאנו נתחיל לחזור בתשובה, והקב"ה יחזירנו בתשובה שלימה. היוצא מהדברים, שאין מקום להתפלל שה' יחזירנו בתשובה בלי תחילת השתדלותנו, וכפי שמובא בגמ' בכמה מקומות - 'הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים'.
³⁴ רבים כתבו שבאמת הנוסח האמיתי זה 'למשומדים' ולא 'למלשינים', והמילה 'למלשינים' הגיע מהצנזורה. ראה בסידור 'אזור אליהו' שהאריך בזה. כן כתב האדר"ת בספר תפילת דוד: 'ולמלשינים - הנה הנוסח האמיתי היא 'ולמלשינים' או 'למשומדים' כמו שכתוב בספרים ישנים, ורק על פי הביקורת נדפס 'ולמלשינים' ולכן צר לי מאד זה כמה שנים האריך יוצאים ידי חובת הברכה מאחר שאין אומר אותה כתיקונה. ואף שהמלשין הוא כמומר לכל דבריו, אבל מ"מ לא עליהם תקנו הברכה, וא"כ אנו משנים נוסח הברכה ואין יוצאים ידי חובה, כיון שבפתיחתה וכ"ש בחתימתה היא משונה ממה שטבעה. עיין כס"מ פ"א דברכות ה"ו, ובמג"א סי' סד ס"ק ג. כשאני נזכר בתפילתי אני אומר כפי הנוסח האמיתי, אך לפני הצבור איני רוצה לשנות ולומר דרך התמוה לרבים, שלא לתת שתהיה תורה ביד כל אחד'. עיי"ש שהאריך עוד. יש לציין שבסידור עולת רא"ה הנוסח הוא כמו ברוב הסידורים 'ולמלשינים', ולא 'למינים'.

עוד יש להעיר לגבי מהותה של ברכה זאת שלכאורה אנו מתפללים על כיליון הרשעים: ידוע הסיפור בגמרא במסכת ברכות דף י', עמ' א) שרבי מאיר היו לו בריונים בשכונתו ורצה להתפלל עליהם שימותו. ברוריה אשתו אמרה לו שיתפלל על החטאים שלהם שיעלמו והם יחזרו בתשובה. משמע שמסקנת הסוגיא כברוריה שכך נכון להתפלל. אם כן, למה מתפללים בברכת ולמלשינים בפשטות על הרשעים עצמם שיאבדו? אכן, בספר עיון תפילה האריך להסביר שבאמת בברכה זאת מתפללים שהרשעה תאבד ומעשי הרשעים יאבדו. עיין שם, שמסביר באריכות את כל הברכה על דרך זו. הדברים מחודשים משום שלכאורה לא נראה שזה הפירוש הפשוט לנוסח הברכה. אציין שמצאתי לו בית אב בדברי הגר"א, שמובא בספר סידור מאורי הגר"א בשם אוצר התפילות בשם הגר"א, וז"ל: 'וכל הרשעה כרגע תאבד על שם (תהלים), קד, (לה) יתמו חטאים וגו' לא לומר עושי רשעה'. אכן, מפשטות הברכה נראה שהבקשה היא על אובדן המינים, ולא שיחזרו בתשובה. ואולי גם דברי הגר"א נאמר רק לגבי הבקשה 'וכל הרשעה', אבל בשאר הבקשות כגון 'וכל אויבך מהרה יכרתו' מסתבר שהוא גם מפרש שהם על הרשעים. ועיין במנחת אשר חלק א' סימן י', שהאריך בשאלה אם יש לשנוא את הרשעים והביא את דברי המנחת אלעזר, הרבי ממונקאטש, שכתב שיש להתפלל על הרשעים שימותו כפי שרבי מאיר עשה. ואין הלכה כברוריה שאין חכמה לאשה אלא בפלך. אולם, במנחת אשר דחה את דבריו עיי"ש.

על הצדיקים

נקדים את לשון הברכה: 'על הצדיקים ועל החסידים ועל זקני עמך בית ישראל ועל פליטת סופריהם ועל גרי הצדק ועלינו יהמו רחמיך ה' אלקינו ותן שכר טוב לכל הבוטחים בשמך באמת ושים חלקנו עמהם לעולם ולא נבוש...'.

שאלה: בביטוי 'ושים חלקנו עמהם', האם הכוונה שתשים חלקנו עם הבוטחים בשמך באמת, או שזה נסוב על תחילת הברכה - ושים חלקנו עם הצדיקים והחסידים?³⁵

תשובה: הכוונה ושים חלקנו - עם הבוטחים בשמך באמת. לגבי הצדיקים כבר אמרנו - 'ועל פליטת סופריהם ועלינו'.

בונה ירושלים

שאלה: הברכה פותחת במילים: 'ולירושלים עירך ברחמים תשוב ותשכון בתוכה כאשר דיברת'. יש סידורים ששמו פסיק לאחר המילה 'תשוב', ומשתמע מכך שיש כאן שתי בקשות: א) ולירושלים עירך ברחמים תשוב, ב) ותשכון בתוכה כאשר דיברת'. האם מדובר כאן על בקשה אחת או שתיים?

תשובה: יש כאן שלושה שלבים. הבקשה הראשונה היא 'ולירושלים עירך ברחמים תשוב'. לאחר מכן 'ותשכון בתוכה', ולא עוד אלא 'כאשר דיברת'. הפירוש הוא שהשיבה לירושלים עירך היא זה שירושלים נבנית בפועל, ו'ותשכון בתוכה' זה מדרגה נוספת על גבי הבניין החומרי.

נחם

שאלה: האם בימינו, שירושלים נבנית ב"ה, יש לשנות את נוסח נחם 'העיר השוממה והבזויה...?'

תשובה: ניתן לפרש שזה על האזורים בירושלים שהם עדיין לא בידינו - השכונות, המסגדים והמנזרים. לא ממהרים לשנות נוסח. לכן יש לפרש את המילים (אפילו בדוחק) באופן שיסתדר עם הנוסח שבידינו.³⁶

³⁵. נראה שנחלקו המפרשים בדבר, כי בסידור תפילת יוסף הביא שפירשו כדברי הרב, שהכוונה שנהיה אנחנו גם כן בוטחים בשמך באמת. לעומת זאת, מפירוש תפילת דוד של האדר"ת, וממשמעות פירושו של הרש"ר הירש, נראה שפירשו שזה נסוב על תחילת הברכה, שיהיה חלקנו עם הצדיקים והחסידים.

³⁶. בשו"ת יחווה דעת (חלק א סימן מג) כתב גם כן שאין לשנות, והקדים וביסס שנוסח תפילת נחם יסודו בהררי קודש מאנשי כנסת הגדולה ויש להיזהר מלשנות אותה. בהמשך דבריו כתב: 'ובאמת שגם לפי פשוטו יתבאר הנוסח של תפלת נחם, שהוא על הר ציון ששם שועלים הלכו בו. כי מקום המקדש וסביבותיו נתונים ביד זרים שונאי ישראל, וירושלים העתיקה עודנה מלאה גילולים של עכו"ם, בכמה כנסיות טמאות, ואשר על ידי כמריהם ומנהיגיהם דם ישראל נשפך כמים בכל הדורות, ובסביבות המקדש קבורים ישמעאלים, סביב רשעים יתהלכו, ולכל עם ישראל אסור מן התורה להיכנס להר הבית משום טומאת מת, והערבים

צמח דוד

שאלה: למה חז"ל השתמשו בלשון 'צמח'?

תשובה: כי זה צומח לאט לאט כמו צמח. (יתכן גם שזה בא להדגיש נוסף לכך את הפן האנושי, שאנחנו צריכים להשקות את הצמח, מעבר לפן השמימי).

שאלה: מצד שני מדגישים 'לישועתך קוינו כל היום', ומשמעותו שמשיח יכול להגיע בכל רגע?

תשובה: אם הוא יגיע הרגע, זה כי הוא כבר צמח לפני כן, רק שלא ראינו אותו צומח. צמיחה חייבת להיות.

ובכלל, הכוונה במילים 'לישועתך קוינו כל היום' לא מדברות על מתי המשיח יבוא (כלומר, שמחכים שיבא בכל רגע), אלא מדובר על התקווה, שאנו בכל רגע מקווים שיבא. (ודאי שהוא גם יכול לבוא בכל רגע, אלא שהברכה מתיחסת בעיקר לציפייה שלנו).³⁷

מכניסים פגרי מתיהם אל המקום המקודש לנו ביותר... ומלבד זה גם הרוחניות של ירושלים היא בעוה"ר בשפל המדרגה, כמו שפירשו במאמר: אזכרה אלקים ואהמיה בראותי כל עיר על תלה בנויה, וירושלים מושפלת עד שאול תחתיה. כי מה מאוד ידאב לב כל החרד לדבר ה' על התפרקות הדור מחיי תורה ומצוה, חינוך אלפים ורבבות מילדי ישראל ללא תורה וללא מצוה, והרס חומת הצניעות והמוסר, וריבוי חילולי השבת, והפרת סדרי הכשרות, ועוד כהנה וכהנה. בושנו וגם נכלמנו כי שודדו ארמנותינו, אלו הארמונות של תורתנו הקדושה. ותפלתינו להבורא יתברך, ישוב ינחמנו יכבוש עוונותינו. וצום החמישי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים, ויקויים בנו שמחו את ירושלים וגילו בה כל אוהביה, שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה. כאיש אשר אמו תנחמנו כן אנכי אנחמכם ובירושלים תנוחמו'.
וראה בספר 'ערב שיחי', שיחות עם הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א עמודים (447-449), שמאריך בעניין. הוא מביא את דעת הגר"ש גורן לשנות ולומר 'היתה חרבה'. הוא עצמו מציע לשנות רק מילה אחת 'המוריה החרבה' במקום 'העיר החרבה'. ובכל זאת הוא מראה פנים להישאר עם אותו נוסח בלי שינוי כלל ולא קובע מסמרות.

³⁷ חושבני שמשמעות פירוש ה'מי מרום' לתפילה היא שאנו מקווים ומצפים על כל רגע שיבא. וז"ל: 'הצפייה לישועה איננה רק על העתיד, אלא גם בהווה לצפות בכל שעה שתופיע הגאולה בה. ללא צפייה שכזו, אין בכח השעה ההיא לקרב את הגאולה. לכך נעלם זמנו של הקץ האחרון - למען יצפו ויחכו לו בכל שעה ושעה. מכאן הרעה של מחשבי הקצים שדוחים את הצפייה לזמן מוגדר. כל אלה שחשבו את הקץ - התייחסו ל'בעתה' ולא ל'אחישנה', ואילו אם הזמן ההוא מסוגל באמת לגאולה - דרוש שתוגבר צפיית הגאולה על הזמן ההוא גם בהווה, ולא לדחותה לעתיד. שמבלעדי צפיית הישועה לא יתכן שהגאולה תתגלה בזמן ההוא. לזאת, גם זה בכלל הצפייה לישועה - להכיר ולהאמין שראויים הם ישראל להיגאל בכל שעה ושעה. אף אם רבים הם הלוקיים מן החוץ, טהור ונקי הוא ישראל בפנימיותו. כמו שאמרו: 'מאן חמרא דמלכא משיחא? דרא דמלכא משיחא, דאיהו ביש מלבר וטב מלגוי' (תיקוני זוהר). אם אין מכירים בכך, אי אפשר לצפות לגאולה באותה שעה, לכן יש להעמיק בקדושתם של ישראל ועומק זכותם, שראויים הם לגאולה בכל שעה, ואם עברה השעה ולא נגאלו - אין זה אלא מכבשי דרחמנא ואין לך רשות להרהר בזה!'

אולם, מ"מ אין הכרח שדבריו סותרים את פירושו של הרב שליט"א, שגם לדברי הרב, שהמילים 'כל היום' נסובים על הציפייה, כלול בזה שהמשיח גם יכול להגיע בכל רגע.

שמע קולנו

שאלה: בסוף הברכה, נוסח אשכנז הוא 'כי אתה שומע תפילת עמך ישראל ברחמים', ויש דגש על עם ישראל. בנוסח ספרד (בסידור רינת ישראל) הנוסח הוא 'כי אתה שומע תפילת כל פה'. משמע, לכאורה, שזה כולל גם תפילת גויים. האם זה אכן כולל תפילת גויים, ואם כן למה יש דגש בברכה זאת על הגויים ואילו בברכות אחרות כמו רפואה הדגש הוא על עם ישראל?³⁸

תשובה: הכוונה ב'שומע תפילת כל פה' זה כלפי עם ישראל. אמנם, יתכן שחז"ל השאירו בברכה זו משמעות שכוללת גם שמיעה לתפילת גויים. אולם, מכל מקום עיקר הכוונה היא על שמיעה לתפילת עם ישראל. השמיעה של הקב"ה לתפילת עם ישראל היא שמיעה אחרת מלתפילת כל גוי.

בברכת רפואה מדגישים שה' רופא חולי עמו ישראל, כי אף שה' מרפא את הגויים גם כן, יש גלי רפואה מיוחדים לעם ישראל. ניתן לומר שבברכת שומע תפילה אין צורך להדגיש שה' שומע דווקא את תפילת עם ישראל, כי כבר בתחילת הברכה מודגש עם ישראל, במילים 'אב הרחמן שמע קולנו'.

לסיכום - ה' מרפא את כולם ושומע את כולם, כולל הגויים, אבל עיקר הכוונה בתפילה היא לעם ישראל, שיש כלפיו רפואה אחרת ושמיעה אחרת.³⁹

רצה

שאלה: 'רצה ה' בעמך ישראל ובתפילתם'. הרי כבר ביקשנו בברכת שומע תפילה שה' ישמע את תפילתנו, ולמה חוזרים שוב לבקש?⁴⁰

38. בשבחי הראיה עמ' 235 מובא: 'פעם אחת עבר לפני התיבה בנוכחות הרב יהודי מכובד, ובברכת שומע תפילה אמר 'כי אתה שומע תפילת כל פה עמך ישראל'. העיר הרב על כך, ואמר שיש בזה סתירה מיניה וביה, כי המילים 'כל פה' משמעותן כללית, דהיינו אפילו מי שאינו מבני ישראל, בעוד שהמילים 'עמך ישראל' משמעותן רק עמך ישראל, לכן אין לומר זה וגם זה בנשימה אחת. לעומת זאת, בפעם אחרת, כשאחד הוסיף את המילים 'חננו ועננו ושומע תפילתנו' מתוך הרגל לשון מהתפילה שבנוסח ספרד - לא הקפיד על כך. מפי הרב אפרים מצגר.

39. ובמסורת משה (חלק ב, קפח), נשאל הרב משה פיינשטיין וז"ל: 'מהו פשט מה שכתוב 'רופא חולי עמו ישראל' כאילו רק חולי ישראל מרפא, הלא מרפא גם חולי עכו"ם? והשיב רבינו שיש חילוק, שרק חולי ישראל מרפא ברחמים'.

40. בספר 'נפש הרב' מובא הסברו של הגר"ד סלוביצ'יק לשאלה זו, וז"ל: 'בביאור ברכת רצה - בתפילת י"ח דחול אומרים בסופן של הברכות האמצעיות 'שמע קולנו וקבל ברחמים וברצון את תפילתנו כי אתה שומע תפילת וכו' בא"ה שומע תפילה', ותיכף ומיד מתחילים בברכה שלאחריה 'רצה ד' אלקינו בעמך ישראל ובתפילתם'. ובפשוטו תמוה, דהוא ממש כפל הדברים, ומ"ט תקנו אנשי כנה"ג לכפול אותה הבקשה בשתי ברכות בזה אחר זה? והנראה לומר בזה, דענין ברכת שמע קולנו היינו שיקבל ד' את תפילתנו, אך ענין 'רצה' היינו שתחשב לפנינו תפילתנו כקרבן. ובביאור ענין זה דתפילה חשובה כקרבן עיי' בס' 'על התשובה' עמ' רפו, דברוב המקומות לשון ריצוי, כשהוא נמצא בתנ"ך, הוא בקשר להקרבת הקרבנות, וכדכתיב 'ונרצה לו לכפר עליו'. ...דלא רק שהתפילות נתקנו כנגד הקרבנות, אלא שעצם התפילה חשובה היא כקרבן, והמהפך את התפילה לקרבן הוא ברכת רצה...!'. עיין שם בהמשך בהסברו לבקשה הנוספת בסוף התפילה - 'יהיו לרצון'.

תשובה: ביקשנו באופן כללי. כאן הכוונה לתפילה מאוד מסויימת, שמבקשים שה' ישמע תפילתנו, ואיזו תפילה? 'והשב את העבודה לדביר ביתך' וכו'.

מודים

שאלה: מה הפירוש במילים 'מגן ישענו'?

תשובה: שהקב"ה מגן על תהליכי הישועה שלנו, שלא ייפגעו מכל גורם.⁴¹

שאלה: כיצד נכון לפסק את המשפט - 'אתה הוא לדור ודור, פסיק, נודה לך' וכו' או שמא 'מגן ישענו אתה הוא, פסיק, לדור ודור נודה לך' וכו'.⁴²

תשובה: נראה כמו האפשרות הראשונה, כי זה מקביל למשפט הראשון - 'מודים אנחנו... לעולם ועד'. צור חיינו מגן ישענו **לדור ודור**. כאן פסיק, ואז ממשיכים שבתוך כל הזמן הזה בכל דור ודור ותמיד 'נודה לך' וכו'.

שים שלום

שאלה: בנוסח ספרד הנוסח הוא 'יטוב יהיה בעיניך לברך את עמך ישראל'. בנוסח אשכנז הנוסח הוא 'יטוב בעיניך לברך', בלי המילה 'יהיה'. האם הכוונה היא כמו בנוסח ספרד, אלא שיחסרה' המילה 'יהיה', או שמא לנוסח אשכנז הפירוש הוא שזה עובדה שיטוב בעיניך לברך את עמך ישראל'?

תשובה: ניתן לפרש בשני האופנים. ניתן לומר שהכוונה לבקש 'יטוב יהיה בעיניך', ואפשר שהכוונה היא שבקשתנו הם בהתאם לכך שטוב בעיניך.

41. באבודרהם ציין מקור לביטוי 'מגן ישעך' מספר שמואל (ב כב, לו). ושם פירש המצודות דוד את הביטוי - שהישועה מגינה עלינו, ולא כרבינו שפירש שהקב"ה מגן על הישועה.

42. בסידור תפילת יוסף הביא שיש שפירשו כמו האפשרות השנייה.